

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова

На правах рукопису

ШПАК ОЛЕКСАНДР ТИХОНОВИЧ

УДК 372.211

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
ДО ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ
У СИСТЕМІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, кафедра теорії та історії педагогіки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Маслов Валентин Іванович,
Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, професор кафедри менеджменту освіти

Офіційні опоненти: член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Кузь Володимир Григорович**,
Уманський державний педагогічний університет імені П.Г.Тичини, ректор

доктор педагогічних наук, професор **Сиротенко Анатолій Йосипович**, Інститут проблем виховання АПН України, головний науковий співробітник

доктор економічних наук, професор **Дмитренко Геннадій Анатолійович**, Міжрегіональна академія управління персоналом, завідувач кафедри управління персоналом

Провідна установа: **Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського**, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця

Захист відбудеться “_15_” __лютого__ 2001 року о _14³⁰_ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

Автореферат розісланий “_10_” ____січня__ 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Приходько Ю.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається переходом економіки України на ринкові засади, який супроводжується значними труднощами, болісним процесом адаптації громадян до нових реалій економічної дійсності.

Процес трансформації неминує спричиняє зміну різних соціальних структур, наповнює їх функціонування новим змістом. Зазнає змін і система освіти, яка повинна забезпечити підготовку молоді до праці в умовах нових економічних відносин. Тим самим вагомо підвищується роль економічної підготовки молоді як важливого компоненту всебічної освіти особистості, однієї з умов успішного виконання нею професійних функцій. Настав час, коли органам освіти необхідно привести процес навчання у відповідність до нових вимог суспільства, наповнити його новим змістом, не лише співзвучним з сьогоденними реаліями економіки, але й спрямованим на випереджуюче реагування на зміни в потребах суспільства. Ключовим чинником дієвості такого реформування є перегляд змісту, форм і методів підготовки педагогічних кадрів.

Прогнозування та визначення конкретних шляхів реалізації економічної освіти на сучасному етапі розвитку нашої держави має ґрунтуватися на врахуванні особливостей, іманентно притаманних самому економічному розвитку, передусім – переплетення еволюційних і революційних змін. Кардинальним змінам в економіці й усьому суспільстві відповідають докорінні зміни у підходах до економічної освіти школярів. Особливої ваги вони набирають сьогодні: школа починає працювати у новому законодавчому просторі відповідно до Закону України "Про загальну середню освіту".

Матеріали багаторічного дослідження з проблем економічної освіти та виховання в різних закладах освіти України переконують у тому, що за останні роки була проведена робота з ініціації, вдосконалення та поглиблення економічної освіти учнів. Чимало загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів домагаються певних результатів в озброєнні учнів економічними знаннями та вміннями, у формуванні в них навичок практичної реалізації здобутих знань, у забезпеченні їх входження та адаптації до діючої системи економічних стосунків, у запровадженні компаративного аналізу основ світового економічного досвіду. Проте має місце ерозія суспільно важливої стратегії цілеспрямованої підготовки - йдеться, зокрема, про послаблення конкурентноспроможності вітчизняної економіки внаслідок проявів економічної некомпетентності.

Проте було б очевидним перебільшенням стверджувати, що лише на перетині двох тисячоліть проблема економічної освіти у нашій державі постала у всій своїй гостроті. Вона була об'єктом уваги багатьох видатних вітчизняних просвітників – Г.Сковороди, В.Каразіна, Я.Козельського, М.Драгоманова, І.Франка, М.Туган-Барановського та багатьох інших. Економічна освіта розглядалася цими вченими як невід'ємна частина освіти і виховання в цілому.

Гносеологічний аспект проблеми економічної освіти і виховання, їх сутність, місце в системі розвитку свідомості, понятійний апарат визначили філософи В.Демічев, А.Дроздов, І.Іткін, В.Попов, А.Уледов, В.Фофанов. Економічне виховання й освіту як складову частину виховання особистості виділив М.Болдирев, а їх важливість і необхідність у зв'язку з висвітленням економічного аспекту життя та організації дитячого колективу відзначав Б.Лихачов.

Оскільки процес формування особистості підлітка залежить від його індивідуальних психо-фізіологічних особливостей, важливе значення для дослідження проблеми економічної освіти й виховання мають праці І.Кона, В.Крутецького, Д.Фельдштейна. У дослідженнях Д.Богоявленського, Л. Виготського, В.Давидова, О.Кабанової-Меллер, О.Леонтьєва та інших психологів розкрито проблеми розумової діяльності, що сприяє усвідомленню учнями соціальних та економічних явищ суспільства. На базі цих

напрацювань можуть бути побудовані процесуальні схеми формування в учнів економічного мислення.

У педагогічному аспекті питання економічної освіти і виховання учнів трактується у роботах А.Абрамової, О.Аменда, Ю.Васильєва, Н.Грама, Л.Куракова, М.Малишева, Л.Мельникової, В.М'яснікова, А.Нісімчука, І.Прокопенка, В.Розова, Н.Рябініної, І.Сасової, Д.Тхоржевського, Б.Шемякіна та інших учених.

Однак аналіз літературних джерел, вивчення масового та передового педагогічного досвіду свідчать про те, що загальноосвітня школа, незважаючи на певні зрушення, не забезпечує належних умов для економічної освіти й виховання учнів. Однією з головних причин цього є те, що наявні у вчителів економічні знання сформовані почасти однобічно, без необхідної проекції на практичну реалізацію в умовах нових економічних відносин. Тим самим дедалі загострюється суперечливість: з одного боку, підвищується рівень вимог до економічної освіти й виховання учнів, а з іншого – відсутня належна готовність педагогічних кадрів до вирішення вкрай важливого для сьогодення соціально-педагогічного замовлення суспільства. Ось чому теоретичне опрацювання та практична апробація питань економічної підготовки педагогічних кадрів є надто актуальними в умовах створення нової системи освіти в Україні, яка б органічно включала економічне виховання учнівської молоді. Ця обставина й зумовила вибір **теми дисертації** “Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (напрямок: Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти; проблема – зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителя (протокол № 5 від 25 грудня 1994 р.).

Тема затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 24 лютого 2000 р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 3 від 13 квітня 2000 р.)

Об'єкт дослідження - економічна освіта як структурний компонент системи безперервної професійно-педагогічної підготовки вчителя загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні та організаційно-методичні умови, що забезпечують зміст і процес підготовки вчителя загальноосвітньої школи до економічної освіти й виховання учнівської молоді.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та визначити шляхи реалізації цілісної педагогічної безперервної системи підготовки освітянських кадрів до здійснення економічної освіти й виховання учнівської молоді.

Концепцією дослідження є положення про соціально-орієнтовану сутність економічної освіти як одного із компонентів інтелектуального потенціалу суспільства. Постановка та вирішення комплексної соціально-педагогічної проблеми економічної підготовки розглядається через об'єктивну необхідність суб'єктного розвитку в педагога таких цінностей, як знання, компетентність, професіоналізм. Економічна освіта будується на основі органічної єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальна - вона є складовою професійно-педагогічної підготовки вчителя; як особлива - має свою специфіку, зумовлену сучасною економічною теорією, редуційованою до умов формування економічно свідомої особистості; як індивідуальна - розкриває залежність підготовки від бази економічних знань, умінь і навичок, теоретико-методологічної, психолого-педагогічної і методико-практичної готовності до їх реалізації. Готовність визначається як інтегральна характеристика, яка відображає особистісну позицію педагога, його професійні знання та вміння, формування стійкого мотиваційно-ціннісного ставлення

до організації економічної підготовки учнів. Як цілісне педагогічне утворення, економічна підготовка освітянських кадрів розглядається в трьох аспектах: теоретичному, практичному і методичному. Структурно вона є трьохрівневою системою, яка передбачає економічну освіту і виховання школярів (пропедевтичний рівень), вузівську підготовку студентів вищих педагогічних закладів (формуючий рівень) і післядипломну освіту (коригуючий рівень). Кожний з цих рівнів ґрунтується на принципі наступності, що забезпечує безперервність та передбачає інваріантну й варіантну складові.

Провідна ідея дослідження: доцільність організації економічної підготовки, спрямованої на формування у педагога позиції своєї економіко-педагогічної діяльності. Досягти цього можна за умови, якщо професійно-педагогічний компонент буде основою формування у педагога усвідомленої необхідності економічних знань і умінь для забезпечення успішної життєдіяльності в нових умовах господарювання.

Реалізація провідної ідеї сприятиме застосуванню базових положень економічної теорії, дидактичному і методичному використанню економічного потенціалу навчальних дисциплін, системи позааудиторних та позакласних заходів на всіх рівнях свого втілення (цільовому, змістовому, технологічному).

Основні положення дослідження знайшли своє відображення в гіпотезі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що мета економічної підготовки педагогічних кадрів буде досягнута в разі виконання таких умов:

- ◆ економічна підготовка педагогічних кадрів повинна розглядатись як чинник, котрий сприяє професійному самовизначенню учнівської молоді;
- ◆ економічну підготовку педагогічних кадрів слід трактувати як цілісну організаційно-педагогічну і методичну систему довузівського, вузівського і післявузівського навчання;
- ◆ зміст економічної підготовки педагогічних кадрів визначатиметься сучасною економічною теорією, продукуватиме формування економічно свідомої і активної особистості;
- ◆ педагогічна технологія економічної підготовки буде ґрунтуватися на комплексному застосуванні взаємно доповнюючих активних методів і засобів навчання;
- ◆ реалізація засад економічної освіти педагогічних кадрів стане ефективнішою за умови активного впровадження в систему комплексних заходів апробованих і найкраще пристосованих до вітчизняної специфіки зразків міжнародного досвіду економічної підготовки та підвищення відповідної кваліфікації педагогічних кадрів.

Відповідно до мети і гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні та методичні основи безперервної економічної освіти педагогічних кадрів.

2. Проаналізувати зумовленість змін в економічній освіті педагогічних кадрів реформуванням соціально-економічного устрою України, спрогнозувати його подальший можливий вплив на зміст та методи економічного навчання.

3. Розкрити сутність економічної освіти й виховання як засобу соціалізації особистості школяра, його адаптації до умов суспільного життя.

4. Створити й експериментально перевірити науково-обґрунтовану модель економічної підготовки педагогічних кадрів.

5. Розробити й експериментально перевірити систему методичного забезпечення процесу економічної підготовки педагогічних кадрів.

Методологічна основа дослідження визначається положеннями діалектики про загальний зв'язок, взаємозумовленість і цілісність явищ та процесів історичного розвитку суспільства, про діяльнісну роль особистості в розвитку його матеріальних і духовних основ, про соціальну детермінованість і сутність особистості як суб'єкта історичного процесу й розвитку матеріальної і духовної культури.

Теоретичну основу дослідження становлять положення і висновки щодо: закономірностей становлення і розвитку особистості (Б.Ананьєв, Л.Божович, Г.Костюк, О.Леонтьєв, С. Максименко, С.Рубінштейн, О.Скрипченко та ін.); діяльності та її суб'єкта (П.Анохін, П. Гальперін, О. Киричук, Н.Тализіна, В.Татенко, Т.Титаренко та ін.); особистісного й діяльнісного підходів у їх органічній єдності (І.Бех, Л.Виготський, В.Мадзігон, Н.Ничкало, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Сметанський та ін.); методологічних основ економічної освіти й виховання (Ю.Васильєв, М.Горлач, Т.Грищенко, О.Камишанченко, Л.Кураков, А.Нісімчук, Н. Побірченко, В.Поляков, І.Прокопенко, І.Радіонова, В.Радченко, В.Розов, І.Сасова, Д.Тхоржевський, К.Улибін, Б.Шемякін та ін.); проблем управлінської діяльності в освіті (В.Афанасьєв, Е.Березняк, В.Бондар, Д.Гвішіані, Б.Кобзар, Ю.Конаржевський, В.Маслов, О.Мороз, О.Орлов, Н.Острроверхова, В.Пікельна, В.Саприкін, С.Сисоева, М.Сунцов, П.Худомінський, М.Ярмаченко та ін.).

Для реалізації поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс різних **методів**, які взаємно доповнювали один одного: теоретичний і логіко-історичний аналіз і синтез філософських, психолого-педагогічних праць, офіційних і нормативних документів, навчальних програм, підручників і навчальних посібників; вивчення, аналіз та узагальнення педагогічного досвіду економічної освіти й виховання школярів, підготовки вчителів до економічної діяльності у школі; анкетування й соціологічні опитування учнів та вчителів загальноосвітніх шкіл; метод експертної оцінки; педагогічний експеримент і статистичний аналіз його результатів.

База дослідження. Для дослідно-експериментальної роботи було обрано Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Криворізький, Переяслав-Хмельницький, Слов'янський державні педагогічні інститути, Богуславський і Хмельницький педагогічні коледжі, Волинський, Донецький, Черкаський і Хмельницький обласні інститути післядипломної освіти педагогічних кадрів, Броварський і Володарський районні відділи освіти (Київська область), а також 32 школи (20 міських і 12 сільських) з різних регіонів України. Всього в різних видах експерименту брали участь 2920 учнів, 377 вчителів і 390 керівників загальноосвітніх шкіл, 2098 студентів і 52 викладачі вищих педагогічних закладів освіти.

Дослідження проводилось протягом 1984-1999 років і охоплювало кілька **етапів** науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (1984-1989 рр.) вивчався стан розробки досліджуваної проблеми в її теоретичному і практичному аспектах, визначалися підходи до реалізації поставлених завдань, створено програму і визначено методику дослідження, висунуто його гіпотезу, визначено базу дослідження та проведено констатуючий експеримент.

На другому етапі (1989-1993 рр.) опрацьовувався та узагальнювався передовий педагогічний досвід ініціації економічної освіти вчителів, проведено історіографічний аналіз цієї проблеми та вивчено здобутки її розв'язання у країнах ближнього й дальнього зарубіжжя.

На третьому етапі (1993-97 рр.) здійснювалась дослідно-експериментальна перевірка висунутої гіпотези, концептуальних положень дослідження на базі загальноосвітніх навчально-виховних та вищих педагогічних закладів різних рівнів системи освіти; систематизовано й узагальнено результати дослідно-експериментальної роботи; зроблено теоретичні висновки.

На четвертому етапі (1997-1999 рр.) систематизовано та оформлено результати дослідження у вигляді докторської дисертації, видано монографію, комплекс навчально-методичних посібників, запропоновано і впроваджено низку методичних рекомендацій та розробок для учителів та керівників загальноосвітніх шкіл і викладачів вищих педагогічних закладів освіти.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. Здійснено комплексний аналіз соціально-педагогічної проблеми підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання учнів. На основі цього аналізу створено цілісну концепцію вдосконалення економічної підготовки педагогічних кадрів у контексті нової парадигми освіти. В межах здійсненого автором дослідження визначено і обґрунтовано поняття "економічна підготовка педагогічних кадрів", вперше означено проблему економічної підготовки педагогічних кадрів у системі безперервної освіти; обґрунтовано соціально-орієнтовану сутність економічної освіти як одного із складових елементів інтелектуального потенціалу суспільства; розроблено концепцію економічної підготовки педагогічних кадрів, спрямовану на забезпечення економічної компетентності вчителя загальноосвітньої школи; створено сучасну модель економічної підготовки педагогічних кадрів, яка розглядається як сукупність пізнавально-аналітичних та конструктивних дій педагога і забезпечує інтеграцію форм і видів життєдіяльності економічних суб'єктів у єдину систему; розроблені діагностичні методики, які дозволили з'ясувати рівень підготовки вчителя до економічного виховання учнів; розкрито дидактичну сутність технології економічної підготовки освітянських кадрів, яка ґрунтується на взаємодії та взаємозумовленості мети, змісту, форм і методів навчання в їх сукупності.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні мети, об'єктів, принципів та створенні системи підготовки освітянських кадрів до виховання економічних суб'єктів, здатних активно впливати на економічні процеси на мікрорівні; виявленні особливостей організації і процесуального забезпечення економічного навчання кадрів освіти; обґрунтуванні готовності вчителя до економічної освіти як інтегративну якість його особистісної соціально-світоглядної позиції і професійних знань та вмінь; визначенні організаційно-педагогічних умов, які впливають на ефективність розробки і реалізації програми економічної просвіти; розробці основних показників економічного всеобучу членів педагогічного колективу, які містять оцінку рівнів здобуття економічних знань, змін в економічній підготовці вчителя. Визначено структуру безперервної економічної освіти педагогічних кадрів, охарактеризовано її функціонування на пропедевтичному, формуючому і коригуючому рівнях. Розроблено і на практиці перевірено модульне наповнення економічної компетентності, критерії та рівні її визначення.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості використання визначеної і обґрунтованої системи підготовки педагогічних кадрів, способів практичної реалізації її для підвищення ефективності комплексної підготовки вчительських кадрів. Розроблені методики визначення рівнів економічної підготовки кадрів можуть слугувати психолого-педагогічними проектами вдосконалення навчально-виховної діяльності шкіл, методичних служб освіти.

Отримані емпіричні дані і висновки покладені в основу науково-методичних рекомендацій з організації і процесуального забезпечення економічного всеобучу членів педагогічного колективу у загальноосвітній школі, спецкурсу з економічного виховання учнів у педагогічному університеті, варіативних планів економічного навчання для закладів післядипломної освіти. Результати дослідно-експериментальної роботи дозволили розробити програму "Безперервна економічна освіта учнів I-XI класів" з методичним забезпеченням кожної теми, діагностичну карту інтегрального оцінювання позицій учнів в економічній діяльності та методичні рекомендації для вивчення стану економічного виховання у школі.

За результатами дослідження видано навчально-методичні посібники "Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису та компетентності", "Основи економіки і бізнесу", "Сучасні педагогічні технології" та ін., низку методичних рекомендацій для

керівників шкіл, вчителів, класних організаторів, які знайшли широке застосування в практиці органів освіти, закладів післядипломного навчання, шкіл України.

Вірогідність і обґрунтованість результатів дослідження забезпечувалися: методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій; багатовимірним аналізом соціально-економічних і психолого-педагогічних явищ; застосуванням комплексу різноманітних взаємопов'язаних методів реалізації мети, гіпотези та завдань дослідження; належною тривалою дослідною перевіркою теоретичних ідей; репрезентативністю вибірки, значним обсягом емпіричних даних, коректністю їх статистичної оцінки; об'єктивністю критеріїв оцінювання кількісних та якісних показників результатів експерименту.

Особиста участь дисертанта в одержанні наукових результатів полягає в розробці і теоретичному обґрунтуванні вихідних положень дослідження, в багаторічному самостійному вивченні теоретичних і методичних аспектів проблеми; у безпосередньому здійсненні експериментальної роботи в закладах освіти і створенні ефективних навчально-методичних посібників; у наданні наукових консультацій і методичної допомоги педагогічним колективам закладів освіти, в яких проводилася дослідно-експериментальна робота; в організації та забезпеченні умов функціонування лабораторії "Економіка освіти" при Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова; брав участь у створенні концепції безперервної економічної освіти й виховання учнівської молоді, в експертній оцінці державного стандарту середньої загальної освіти (економіка), а також в підготовці навчально-програмних документів на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Апробація і впровадження результатів. Результати дослідження доповідались і обговорювались на конференціях: а) міжнародних: "Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя (Київ, 1991р.), "Педагогічна технологія у сучасному вузі" (Луцьк, 1995р.), "Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства" (Київ, 1999р.); б) всеукраїнських: "Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів" (Київ, 1994р.), "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти" (Кіровоград, 1993р.), "Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти" (Київ, 1995р.); в) міжвузівських: "Науково-педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі" (Київ, 1990р.), "Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя (Київ, 1991р.), "Проблеми трудового навчання, виховання і профорієнтації учнівської молоді" (Рівне, 1993р.), "Ступенева система вищої освіти: досвід, проблеми, перспективи" (Київ, 1996р.), "Формування національної самосвідомості молоді" (Київ, 1996р.).

Хід і результати дослідження на різних його етапах обговорювались і були схвалені на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки (1990-1998р.р.) і на науково-методичних Радах факультету післядипломної освіти (1992-1996р.р.) НПУ імені М.П.Драгоманова, на засіданнях кафедр педагогіки і психології Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди (1996р.), Черкаського і Хмельницького інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів (1997р.), на семінарах Хмельницького педагогічного коледжу (1997р.), на обласних курсах підвищення кваліфікації вчителів географії, математики, трудового навчання (Київ, 1995-1998р.р.; Луцьк, 1995р.; Хмельницький, 1997р.; Черкаси 1997р.), на семінарах директорів інститутів післядипломної освіти (Київ, 1996р.).

Результати дослідження в різних формах використовувались автором при проведенні занять на природничо-географічному і педагогічно-індустріальному факультетах та факультетах української філології і післядипломної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, у виступах перед викладачами Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди, слухачами Волинського і Черкаського інститутів

післядипломної освіти, керівниками загальноосвітніх шкіл та завідуючими методичними кабінетами районних і міських відділів освіти м. Києва, м. Черкас, Києво-Святошинського, Броварського і Володарського районів Київської області.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались шляхом їх публікацій у 48 наукових і науково-методичних працях загальним обсягом 95,2 друкованих аркушів для учнів, вчителів загальноосвітніх шкіл і вищих педагогічних закладів освіти, слухачів післядипломних закладів освіти та науково-педагогічних працівників.

Результати дослідження покладено в основу затверджених Міністерством освіти України навчальних програм, навчальних і методичних посібників. Видані автором навчально-програмні документи та навчальні посібники знайшли застосування в 52 загальноосвітніх навчально-виховних закладах (серед яких Володарська СШ №1 і Пархомівська СШ Володарського району, Ставищанський ліцей, СШ №1 і №2 м. Вишневе, Боярська СШ №5, Тарасівська СШ Києво-Святошинського району Київської області; Теплицька СШ №2 та Степанівська СШ Вінницької області; СШ №3 і № 11 м. Сніжне Донецької області; СШ №13 м. Керчі та СШ №2 м. Євпаторії Автономної Республіки Крим) та у 7 вищих педагогічних закладах України.

Зміст роботи представлено в 56 публікаціях автора

Структура роботи визначена завданнями і зумовлена логікою дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури (охоплює 326 найменувань) та додатків. Зміст дисертації викладений на 458 сторінках комп'ютерного набору і містить 26 таблиць та 15 рисунків

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначені ступінь її наукової розробки, об'єкт і предмет, мету і завдання, сформульовано гіпотезу, розкрито теоретико-методологічні і концептуальні основи та методи дослідження, обґрунтовано наукову новизну, теоретичну та практичну значущість одержаних результатів дослідження, особистий внесок автора, наводяться дані про структуру дисертації.

У **першому розділі “Об’єктивні і суб’єктивні передумови підготовки педагогічних кадрів до економічної освіти й виховання школярів”** розкрито об’єктивні і суб’єктивні фактори економічної підготовки педагогічних кадрів, її теоретичні основи, а також історичні та інституційні чинники перегляду форм та змісту економічної освіти в Україні, аналіз доробку вітчизняних учених з проблеми дослідження. Автор дійшов висновку, що вона поліаспектна і розв’язує: 1) історичні аспекти економічного виховання в зв’язку з трудовим (А.Вихрущ, Н.Калініченко, М.Левківський, Г.Левченко, В.Мадзігон, Д.Сметанін, Д.Тхоржевський); 2) систему шкільної освіти і виховання (О.Камишанченко, А.Нісімчук, І.Прокопенко, Л.Мачулко, Р.Пустовіт, О.Собчук); 3) організаційні і методичні засади використання економічного потенціалу навчальних предметів (І.Носаченко, О.Плахотнік, А.Сиротенко, І.Смолюк, М.Тименко); 4) теоретико-методологічні основи економічного виховання учнів ПТУ (І.Лікарчук, Н.Ничкало, І.Носаченко, В. Пікельна, В.Сидоренко); 5) окремі аспекти економічної підготовки майбутніх вчителів (П.Бойчук, Н.Грама, Г.Ковальчук, О.Кравчук, Ю.Палкін, О.Падалка); 6) проблему економічної підготовки у системі післядипломного навчання (М.Баб'як, Л.Каращук, С.Крисюк, В.Маслов, Н.Протасова, В.Стрельников); 7) управлінські аспекти економічної освіти і виховання (Л.Даниленко, Г.Дмитренко, Н.Островерхова, В.Пікельна); 8) проблему економіки освіти (Б.Андрієвський, В.Затуренська). Останніми роками інтенсивно стверджуються організаційно-педагогічні і матеріально-технічні основи економічної підготовки майбутніх вчителів – відкриття спеціальних факультетів і відділень (В.Кузь, І.Прокопенко, В.Скотний, М.Шкіль). Водночас відсутні дослідження, в яких би

цілісно піднімалися питання оптимального вибору змісту, форм, методів підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання учнів у системі школа – ВНЗ – заклад післядипломної освіти – школа. Дисертант виокремлює ці компоненти, детально аналізує їх. На основі об'єктивних експериментальних даних доводить, що сьогодні існує діалектичне протиріччя між соціальною потребою в економічній підготовці педагога на етапі його вузівського становлення, а вчителів, які працюють, - у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Це призводить до того, що вчителі не можуть повною мірою використати сприятливі умови, які створюються в сучасній школі для економічної підготовки.

В дисертації показано, що єдиним навчальним предметом економічного спрямування у вищій педагогічній школі залишається економічна теорія, яка не забезпечує належної практичної підготовки вчителя до економічної освіти й виховання школярів. Наслідок цього – економічна компетентність вчителів складає лише 17,3 відсотка.

На думку дисертанта економічна підготовка педагогічних кадрів, з одного боку, повинна бути спрямована на формування світогляду, переконаності і суспільно-політичної активності студентської молоді та виступати в якості відносно самостійного напрямку діяльності вищого закладу освіти по формуванню економічних рис особистості, а з іншого – бути складовою частиною загального та професійного навчання, підготовки членів суспільства до активної економічної діяльності.

У процесі дослідження встановлено, що економічна підготовка педагогічних кадрів повинна розглядатись в трьох аспектах: теоретичному, практичному і методичному.

Теоретичний аспект передбачає формування у студентів економічних понять і категорій, вивчення ними економічних законів розвитку суспільства, економічної політики, освіти як продуктивної сили суспільства.

Практичний аспект має за мету формування економічних умінь і навичок аналізу економічної ситуації, здійснення об'єктивної оцінки економічних явищ і фактів економічної дійсності, раціональної організації навчальної та трудової діяльності.

Методичний аспект відображає специфіку економічної освіти студентів педагогічних закладів освіти і характеризується знаннями теорії економічного виховання школярів, шляхів та засобів, методів і прийомів здійснення економічної освіти та виховання школярів у навчальному процесі, в позакласній роботі, в суспільно корисній продуктивній праці, знаннями й уміннями раціональної організації різних видів діяльності учнів.

У процесі дослідження аналізувалися й вивчалися результати як вітчизняних, так і зарубіжних вчених у сфері бізнесу, економічної психології, соціальної психології. Вони дали можливість зробити висновок про актуальність проблеми гармонізації прагматичних та етичних основ економічної діяльності. Тому ми враховували об'єктивний факт впливу на формування економічного мислення, ціннісних орієнтацій не тільки процесу економічної підготовки в педагогічних вузах, в системі післядипломної освіти, самоосвіті, але і протиріччя перехідного періоду в країні.

Визначаючи структуру і зміст підготовки педагогічних кадрів до економічної освіти та виховання учнів, у роботі обґрунтовано необхідність інтеграції особистісної позиції майбутнього спеціаліста та його професійних знань і вмінь. На думку автора, ця єдність є окремою самостійною категорією, внутрішня структура якої детермінує ступінь готовності вчителя до економічної освіти та виховання учнів.

Зміст такої готовності цілісно інтегрує в собі: 1) **психологічну готовність** вчителя до реалізації завдань економічної освіти й виховання учнів у нових умовах суспільного розвитку; 2) **науково-педагогічну готовність**, тобто необхідний обсяг економічних, методичних, спеціальних і психолого-педагогічних знань, що забезпечують ефективний вплив його діяльності на економічну підготовку учнів; 3) **практичну готовність**, тобто наявність сформованих на потрібному рівні професійно-педагогічних умінь та навичок.

У процесі дослідження теоретично обґрунтовано необхідність виділення п'яти основних рівнів готовності вчителів до економічної освіти й виховання школярів: **повсякденний, інформаційний, науково-методичний, продуктивно-моделюючий, інноваційний**. Кожен з них забезпечений відповідними навчальними планами і програмами економічної підготовки.

У розділі діяльність учителя розглядається як діяльність управлінська, яка зорієнтована не тільки на змістовий компонент економічної підготовки учнів, але і на вирішення управлінських завдань: діагностичних, аналітико-прогностичних, конкретизації завдань економічної освіти і виховання, конструктивно-проектуючих, комунікативних, організаційних завдань, завдань контролю і корекції навчально-виховного процесу.

Аналіз літератури і особисте дослідження підтвердили, що лише 3,8 відсотка вчителів оцінюють свою підготовку до вирішення цих завдань як високу; недостатньою вважають 47 відсотків респондентів, а 49,2 відсотка не дали відповіді.

У структурі готовності до економічної освіти і виховання школярів найслабші позиції вчителів з діагностики і прогнозування, визначення мети, аналізу і коректуванню діяльності.

Спираючись на концептуальні засади, підготовка вчителя до вирішення цих завдань повинна вестись як у ВНЗ, так і в системі післядипломної освіти. Організаторами останньої є обласні інститути післядипломної педагогічної освіти і пов'язані з ними районні методичні служби, які можуть у процесі підвищення кваліфікації сформувати в учителя орієнтовну основу дій з економічного виховання учнів, забезпечити наступність навчання на курсах, сприяти методичній роботі, самоосвіті і практичній діяльності.

Експериментальні дані підтвердили, що ці структурні підрозділи не завжди ефективно вирішують завдання оперативної і якісної підготовки вчителів-предметників, класних керівників до економічного виховання учнів. Не склалася цілісна система, в якій би оптимально враховувались потреби, рівні підготовки, необхідність диференційованого підходу до економічної підготовки вчителя, його орієнтація на творчу діяльність.

Дослідження показують, що витоки недоліків економічної підготовки беруть свій початок з ВНЗ, в якому пріоритетне місце з цієї проблеми обмежується в основному предметом економічної теорії.

Результати експериментальних досліджень актуалізували висновок про необхідність розробки моделей безперервної підготовки освітянських кадрів до економічного виховання учнів на основі виявлених умов оптимального функціонування цих моделей і психолого-педагогічних механізмів.

У другому розділі **“Формування економічного мислення – невід’ємна складова професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів”** чільна увага автора зосереджена на аналізі соціально-орієнтованої сутності економічної освіти особистості в умовах поступового переходу до ринкових відносин, утвердження рівноправності різних форм власності, структурної перебудови економіки. Ускладнення соціальних та економічних проблем України не могло не позначитися і на стані освіти, яка запізно почала реагувати на життєво важливі потреби суспільства, на підготовку кадрів, що забезпечили б економічне зростання в нових умовах господарювання. Ключовим у подоланні кризової ситуації в державі є освітній рівень населення, який є фундаментом інтелектуального потенціалу суспільства, надбанням української спільноти.

Наведений у дисертації об’єктивний аналіз подій у суспільно-політичному житті України показує, що навіть створення належної ринкової економіки саме по собі ще не виведе Україну із кризового становища і поставить її на рівень сучасної цивілізованої країни.

З огляду на це, дисертант вмотивовує мету, яка постає перед школою: інтенсифікація роботи з підготовки молоді до вільного входження у трудову діяльність, яка

забезпечить їй економічну (матеріальну) незалежність, готовність вирішувати проблеми, що постають перед суспільством, можливість продовжити навчання у професійних навчальних закладах різних типів; створення належних умов, завдяки яким школярі набудуть уміння орієнтуватися в економічних ситуаціях, приймати вірні рішення з конкретних економічних проблем та критично аналізувати й оцінювати їх; формування в школярів економічної культури.

У дисертації детально аналізуються історичні та конституційні чинники, які посилюють вимоги інноваційних підходів до перегляду форм та змісту економічної освіти, яка є основою економічного виховання особистості школяра. Здобувач прагнув довести, що економічна підготовка школярів повинна розглядатись не тільки як обов'язковий елемент середньої загальної освіти, але і як засіб соціалізації школяра до умов суспільного життя.

Дослідно-експериментальна робота та аналіз практичного вирішення проблеми економічної освіти й виховання учнівської молоді дозволили визначити соціально-педагогічні чинники, які негативно впливають на стан економічної освіти школярів: відсутність єдиної науково-обґрунтованої системи економічної освіти й виховання школярів; невизначеність ролі й місця економічної освіти й виховання у підготовці учнівської молоді до свідомого вибору свого місця у суспільному виробництві; невідповідність змісту навчання потребам формування у школярів системи знань та умінь економічного характеру, соціальної відповідальності та професіоналізму; недостатнє забезпечення процесу вивчення економічних дисциплін в освітніх закладах необхідними навчально-методичними матеріалами; нестача кваліфікованих педагогічних кадрів, що мають підготовку у сфері економіки.

Вирішення стратегічних завдань у справі економічного виховання неможливе без критичного аналізу негативних тенденцій, помилок, проявів формалізму в практиці загальноосвітніх шкіл. З цією метою було вивчено проблему в двох аспектах: ставлення суспільства до проблеми економічного виховання школярів і стан готовності педагогічних кадрів до реалізації цієї проблеми. З цією метою було проведено соціологічне опитування окремих груп населення різних регіонів України. Респондентами (біля 500 осіб) стали вчителі, керівники органів освіти, виробничники, підприємці, батьки, яким пропонувалися спеціальні тести, інтерв'ю, напівзакриті анкети із запитаннями щодо актуальності, доцільності і змісту економічної освіти й виховання школярів. Результати опитування засвідчили, що 87 відсотків респондентів вважають економічну освіту й виховання школярів актуальною проблемою сьогодення; біля 12 відсотків опитаних не зовсім чітко дали відповіді на запитання анкети, а 1 відсоток не підтримав потребу здійснення економічної освіти й виховання школярів. 62 відсотки опитаних батьків вважають, що економічною освітою й вихованням повинні займатись вони самі. Біля 15 відсотків опитаних зазначили, що буде краще, коли ця робота здійснюватиметься спільними зусиллями школи і батьків, а 23 відсотка не дали відповіді.

Всі опитані вчителі вказали на актуальність проблеми економічної освіти й виховання школярів, але більшість з них зводять їх переважно до формування звичок економії і ощадливості. Слід підкреслити, що, віддаючи належне здійсненню економічного виховання школярів у межах змісту свого навчального предмета, понад 88 відсотків вчителів вважають себе некомпетентними у реалізації цієї проблеми. Правильне уявлення про спрямованість і сутність економічної освіти й виховання школярів мають не більше 24 відсотків учителів, біля 33 відсотків з них лише частково орієнтуються у цій проблемі, а решта опитаних (майже 43 відсотка) взагалі не могли дати однозначних відповідей щодо їх позиції та готовності здійснювати економічну освіту й виховання школярів. На запитання анкети "Які економічні поняття слід формувати у школярів?" 87 відсотків вчителів показали цілковиту розмаїтість у своїх відповідях; 13 відсотків проігнорували відповідь.

У цьому розділі дисертації ґрунтовно аналізується рівень економічних знань учнів, сформованості умінь і навичок у цій сфері. Дослідження показало, що вчителі недостатньо володіють педагогічними вміннями. Зокрема, у них відсутні чіткі уявлення про зміст, форми і методи здійснення економічного виховання з різними віковими групами школярів. Вони не можуть оцінювати економічні знання та вміння школярів; організувати різні види економічної діяльності учнів; творчо застосовувати ефективні форми і методи економічної освіти і виховання школярів; видозмінювати форми навчально-виховної роботи у відповідності із корекцією рівня економічної підготовки учнів; організувати економічно доцільну продуктивну працю школярів.

Спрямованість і мету економічної освіти й виховання школярів недоцільно зводити лише до засвоєння економічних понять - головне навчити їх застосовувати одержані знання на практиці в різноманітній діяльності з урахуванням умов, що змінюються.

Знання вчителем основних закономірностей здійснення економічної освіти й виховання школярів є важливим складовим елементом його професійної підготовки. Він включає три етапи: засвоєння економічних знань; перетворення їх у переконання; набуття реальних умінь реалізувати знання у педагогічно-економічній діяльності. Здобувач доводить, що ефективність економічної підготовки залежить від раціонального здійснення кожного етапу. У дисертації вони реально програмовані і методично забезпечені.

На основі всебічного аналізу численних першоджерел встановлено, що на різних етапах соціально-політичного розвитку України економічна освіта мала свої особливості, змістову значущість, економічне обґрунтування. Економічна освіта і виховання, маючи глибокі історичні корені, упродовж всієї історії України вдосконалювалися. У цьому плані значну роль відігравали письменницькі сили України другої половини XIX та початку XX століття. Особливу роль має наукова і педагогічна діяльність видатних вітчизняних педагогів, які не лише понятійно обґрунтували економічну освіту і виховання, а науково і практично збагатили її зміст, систему, структуру, засоби і напрямки розвитку.

Третій розділ “Науково-теоретичне обґрунтування змісту економічної підготовки педагогічних кадрів і його дидактично-управлінські основи” присвячено характеристиці концептуальних основ безперервної освіти, методиці моделювання ідеалізованих об’єктів, особливостям управління процесом економічної освіти вчителів. Значна увага дослідника зосереджена на науково-теоретичному обґрунтуванні поняття “безперервність освіти”, її суттєвих ознаках, логіці етапності (окремі частини або підрозділи) і завершеності (ціле або програма) з чітко окресленою метою й шляхами реалізації. У роботі доведено, що основні ознаки, притаманні педагогічній системі в цілому, екстраполюються на безперервну економічну освіту. Такими ознаками є: цілісність, визначена мета, внутрішня ієрархічна структура, взаємозалежні підсистеми, функціональні зв’язки, управління. Це дозволяє стверджувати правомірність функціонування економічної освіти як важливої складової цілісної педагогічної системи. **Безперервну економічну освіту слід розуміти як процес систематичного накопичення і поновлення економічних знань, формування економічного мислення та культури, їх перманентної актуалізації згідно нових змістових та інституційних вимог економічного середовища всередині країни та на глобальному ринку, виховання ініціативності, підприємливості, відповідальності за власну економічну поведінку, раціонального прийняття рішень з метою досягнення найкращого результату з максимальним застосуванням інтелектуального потенціалу індивідууму та оптимальними затратами наявних ресурсів.** Компонентами системи економічної підготовки педагогічних кадрів є: науково-теоретичні засади безперервності; основні концептуальні положення економічної компетентності педкадрів; притаманні системі теоретично обґрунтовані функції і принципи; її змістова основа, характеристика структур (суб’єктів) економічної підготовки, а також її технологія і методичне забезпечення.

Центральною ідеєю економічної підготовки педагогічних кадрів у дослідженні виступає постійний розвиток їх як суб'єктів, які спрямовують свою економічну компетентність на організацію економічної освіти й виховання учнів, входження їх у систему ринкових відносин.

Результати проведеного дослідження дали підстави визначити, що структурно економічна підготовка педагогічних кадрів є **трьохрівневою системою**, яка передбачає безперервну економічну освіту й виховання школярів (**пропедевтичний рівень**), вузівську підготовку студентів вищих педагогічних закладів освіти до економічної освіти й виховання школярів (**формуючий рівень**) і післядипломну освіту педагогічних кадрів (**коригуючий рівень**). Кожний з цих рівнів є динамічним і передбачає інваріантну та варіативну складові (Таблиця 1).

Успішність запровадження системи безперервної економічної підготовки педагогічних кадрів залежить від вирішення багатьох взаємопов'язаних теоретичних проблем. До них насамперед слід віднести: визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень, спрямованих на забезпечення умов професійного самовизначення учнівської молоді в сучасних соціально-економічних умовах; забезпечення варіативного підходу до економічної освіти в державі з урахуванням вертикальної (базова освіта) і горизонтальної (додаткові та неформальні види) освітянських структур; психолого-педагогічне забезпечення змісту, форм і методів безперервної економічної освіти, спрямованої на розвиток ініціативної, підприємливої особистості з новим економічним мисленням; стандартизація структури і змісту всіх елементів системи безперервної економічної освіти на державному рівні; наукове обґрунтування системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для здійснення економічної освіти й виховання учнівської молоді.

Таблиця 1

Сегментація безперервної економічної освіти та структури, через які вона реалізується

У дисертації обґрунтовано, що економічна підготовка педагогічних кадрів як цілісне педагогічне утворення є багатоаспектною. До таких аспектів віднесено: **загальноекономічний, дидактичний, психологічний, соціально-педагогічний, організаційно-педагогічний, виховний, методичний та управлінський**. На конкретних прикладах нами показано, що всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюють один одного і становлять єдину економіко-педагогічну структуру.

У цьому розділі підкреслено, що головною метою безперервної економічної підготовки педагогічних кадрів є забезпечення таких умов, які визначаються відповідними функціями економічної освіти й виховання школярів: *пізнавально-розвиваючою*, зміст якої полягає в розширенні діапазону соціальних та економічних уявлень про розвиток економіки, виробництва, розподіл, обмін і споживання в умовах ринкової економіки; *пізнавально-навчальною*, спрямованою на поглиблення і розширення економічних знань та вмінь, формування економічного мислення і способів поведінки, скерованих на підвищення ефективності всіх видів діяльності; *виховною*, що передбачає взаємозв'язок і взаємозумовленість економічного, трудового, правового і морального виховання, формування підприємливості, ощадливості, діловитості, відповідальності та інших економічно значимих якостей особистості, пріоритетних в умовах ринкової економіки; *пізнавально-діяльнісною* - використання економічних знань та вмінь у реальній практичній діяльності для підвищення її результативності; *соціально-захисною*, яка забезпечує життєстійкість і конкурентоспроможність особистості; *компенсуючою* - забезпечення морально цінної мотивації участі у фінансово-економічній діяльності; *професійно-орієнтаційною* - спрямованою на розкриття можливостей економічного навчання й виховання в професійному самовизначенні учнівської молоді та отриманні початкової професійної підготовки, яка орієнтує на можливість здобуття освіти у цьому напрямку.

Визначаючи зміст економічної підготовки педагогічних кадрів, здобувач виходив з того, що керівник школи, вчитель-предметник, класний керівник, вихователь можуть ефективно здійснювати економічне виховання та освіту учнів за умов: ґрунтового розуміння економічної теорії на сучасному етапі творення держави, вміння з позицій наукового розвитку суспільства аналізувати політичні й економічні явища та події; вміння на основі державних документів і стану справ у навчальному закладі визначити мету, завдання і зміст роботи педагогічного колективу з економічної освіти і виховання учнів; уміння на основі діагностування спланувати роботу школи в цілому і кожного її підрозділу з економічної освіти і виховання учнів; уміння організувати педагогічний і учнівський колективи на виконання запланованої роботи з проблем економічної підготовки учнів; знання форм і методів організації економічної освіти і виховання учнів; уміння використовувати досягнення педагогічної науки, знаходити, аналізувати і впроваджувати передовий педагогічний досвід з питань організації економічної підготовки учнів; знання методики аналізу результативності економічної освіти і виховання молоді.

У дисертації доводиться, що повнота відображення змістових сторін підготовки педагогічних кадрів і особливо її систематизація, модульне наповнення економічної компетентності, критерії та рівні її визначення перебувають в даний час у початковому стані й вимагають постійного розвитку та вдосконалення. Розробка проблеми економічної освіти педагогічних кадрів вимагала створення цілої низки окремих специфічних моделей: професійної в цілому та економічної, зокрема; компетентності вчителів, системно-комплексних планів безперервної освіти, в тому числі самоосвіти тощо. Створюючи ці моделі, здобувач виходив із загальних методологічних положень діалектики про єдність і взаємозв'язок предметів та явищ дійсності. З одного боку, маємо наявні і апробовані системи, функціонування яких не можна визначити як оптимальне: навчальний процес у вузі, підвищення кваліфікації освітянських кадрів. З іншого боку, ми повинні, експонуючи ці системи у своїй свідомості, створювати нові, простіші ідеалізовані об'єкти, які відображають характерні, суттєві риси та ознаки реальних систем, а також ті параметри, що першочергово цікавлять дослідника.

Використання моделювання як методу пізнання дало можливість здійснити перехід від розрізнених знань та умінь учителя, до цілісного системного об'єкта – моделі його економічної компетентності. Виходячи з концептуальних основ дослідження, дисертантом

змодельовано реальну систему економічної підготовки педагогічних кадрів, яка структурно і змістовно включає: модель першого порядку – загально-педагогічна підготовка вчителя; модель другого порядку – система економічних знань та вмінь вчителя; модель третього порядку – система безперервної економічної підготовки з її теоретичними і технологічними компонентами, як основними системоутворюючими факторами моделі загального порядку. У дисертації подано характеристики всіх моделей, їх психолого-педагогічне обґрунтування наступності.

У третьому розділі докладно аналізується **економіка освіти як галузева економічна наука**. На думку дисертанта, вчитель нового покоління повинен розуміти, як саме фінансується державна система освіти, в яких бюджетах передбачаються видатки на освіту, чому рівень матеріального забезпечення освітян повністю залежить від економічного стану держави і рівня наповнення бюджету. У дисертації подається апробована програма “Економіка освіти як галузева економічна наука”, її методичне забезпечення.

Виходячи з того, що процес економічного виховання має змістовну (ідеї, знання, переконання) та організаційну (планування, організація, корегування, контроль, аналіз) сторони, здобувач розробив і апробував структуру організації економічного виховання учнів, студентів, вчителів у системі безперервної освіти, концептуальні основи управління цією структурою.

У четвертому розділі **“Організаційно-методичні умови реалізації концепції економічної підготовки педагогічних кадрів у процесі дослідно-експериментальної роботи”** показано, що для стимулювання пізнавальної активності в економічній підготовці педагогів необхідно, поруч з традиційними методами, застосовувати інтенсивні педагогічні технології. У дисертації обґрунтовано, що педагогічна технологія – це передусім педагогічна діяльність, яка максимально реалізує в собі закони навчання, виховання і розвитку особистості, і тому вона забезпечує її (тобто діяльності) кінцеві результати. Чим краще реалізовано ці закони, то тим вищою буде гарантія результату.

У процесі проведення дослідження встановлено, що педагогічна технологія поєднує в собі упорядковану сукупність дій, операцій і процедур, покликаних забезпечувати діагностований і гарантований результат в умовах навчального процесу, що постійно піддається певним змінам.

Критеріями діяльності викладача в тому чи іншому фрагменті педагогічного процесу обрано: наявність чіткої і діагностично заданої цілі, тобто коректно вимірюваного подання понять, операцій, діяльності студентів як очікуваного результату навчання, засобів діагностики досягнення цієї мети; подання змісту навчального матеріалу, що підлягає засвоєнню, у вигляді системи пізнавальних і практичних завдань, орієнтовної основи і способів їх вирішення; наявність достатньо жорсткої послідовності, логіки, певних етапів засвоєння теми (матеріалу, набору професійних функцій тощо); зазначення способів взаємодії учасників навчального процесу на кожному його етапі (викладача і студентів, студентів між собою), а також їх взаємодії з інформаційними технологіями (комп’ютером, Інтернетом тощо); мотиваційне забезпечення діяльності викладача і студентів, в основу якого покладено реалізацію їх особистісних функцій у цьому процесі (вільний вибір, креативність, усвідомленість, життєве і професійне призначення); зазначення меж алгоритмічної і творчої діяльності викладача, допустимого відхилення від єдиних правил; застосування в навчальному процесі найновіших засобів і способів опрацювання інформації.

Розроблена в процесі проведення дослідження педагогічна технологія безперервної економічної освіти передбачає різноманітність форм та методів навчання. Перевагу в ній надано активно-творчим проблемним, пошуковим методам, а вибір методу повинен забезпечувати єдність процесів пізнання, навчання, засвоєння вмінь, реалізації планів. З

опорою на експериментальні матеріали в дисертації показано, що провідна роль належить методам, які стимулюють навчально-пізнавальну діяльність у сфері економіки: навчальним дискусіям, висуненню і доведенню альтернативних поглядів, пізнавальним змаганням, діловим іграм, розбору конкретних виробничо-економічних і соціально-економічних ситуацій і т.ін. Особлива увага повинна приділятися економічній самоосвіті, виробленню потреб і умінь самостійно набувати економічні знання.

При розробленні педагогічних технологій було встановлено, що зміст економічної освіти багатокомпонентний, і головним компонентом у дослідженні є економічні поняття. Тому в основу експериментальної перевірки запропонованих педагогічних технологій покладено сформованість саме економічних понять. За результатами експериментального дослідження було визначено шість основних етапів процесу формування економічних понять:

- 1) виділення суттєвих ознак нових понять і на їх основі формування визначення; при цьому в міру можливості виділення опорних, базових ознак;
- 2) вивчення понять з метою збагачення новим змістом і розширення меж їх застосування;
- 3) встановлення родовидових зв'язків. На будь-якому етапі навчання особливого значення набуває якість засвоєння студентами вузлових понять, на основі яких формуються інші поняття. Студенти повинні засвоїти сутність переходу від вузлових понять до родовидових, навчитись виділяти ознаки, за якими здійснюється їх класифікація;
- 4) формування у студентів знань про структурні зв'язки, уміння пояснити і самостійно діагностувати зв'язки між ними;
- 5) формування системи взаємопов'язаних між собою понять, а також уміння знаходити зв'язки між різними за змістом поняттями;
- 6) формування умінь застосування засвоєних понять для пояснення теоретичних положень чи закономірностей економічної діяльності людини.

За результатами експериментальної роботи було встановлено п'ять рівнів сформованості у студентів економічних понять: 1) не усвідомлює поняття, вказує на його випадкові, несуттєві ознаки; 2) певною мірою усвідомлює поняття, вказує деякі його суттєві ознаки, водночас він виокремлює також і несуттєві ознаки, надаючи їм такого значення, що й суттєвим. Тому багато формулювань понять неточні; 3) усвідомлює поняття, вміє виділяти суттєві його ознаки, але робить це, головним чином, формально; 4) свідомо засвоїв поняття, дає йому чітке визначення, але має деякі труднощі, пов'язані з оперуванням ним; 5) досконало засвоїв поняття.

Для визначення динаміки рівнів сформованості економічних понять було проведено контрольні зрізи на початкових (I-II), середніх (III-IV) і заключних (V-VI) етапах практичної реалізації запропонованої послідовності формування понять. Відповідно до рівнів засвоєння понять одержані результати наведено у таблиці 2, які дають підстави зробити висновок про те, що у студентів експериментальних груп рівень сформованості економічних понять значно вищий, ніж у студентів контрольних груп.

Таблиця 2

Динаміка рівнів сформованості понять у студентів

Рівень	I-II етапи	III-IV етапи	V-VI етапи

сформованості понять	Експериментальні групи	Контрольн і групи	Експериментальні групи	Контрольн і групи	Експериментальні групи	Контрольн і групи
I	22,5	20,1	16,4	10,7	15,8	6,1
II	57,2	45,1	64,3	57,7	58,7	58,1
III	16,3	15,7	20,9	16,5	23,6	20,8
IV	2,9	2,7	6,4	3,8	7,0	4,9
V	2,7	2,4	4,6	4,3	3,9	2,8

Для визначення ефективності методики формування економічних понять було застосовано компонентний аналіз. Показниками було обрано: P_1 - повноту, P_2 - точність, P_3 – системність, P_4 – уміння переносу. Оцінка проводилась за 5-бальною шкалою. Коефіцієнт рангової кореляції експертних оцінок $\rho = 0,89$, що дає підстави для довіри експертам.

Для порівняння дисперсій двох сукупностей показників – експериментальних і контрольних груп, було застосовано критерій Фішера F. За допомогою t-критерію за таблицею розподілу Стюдента ми прийшли до висновку про невинуватість отриманих результатів: по всіх показниках (P_1 , P_2 , P_3 і P_4) експериментальна методика виявилась ефективнішою за контрольну.

Ефективність економічної підготовки фахівців – це та характеристика, за допомогою якої оцінюються результати економічної діяльності за ступенем їх наближення до поставленої мети.

У дисертації показано, що головним оцінним орієнтиром економічної підготовки педагога є особистість школяра, його конкретні надбання в процесі навчальної діяльності, які повинні забезпечити поступовий перехід педагога з фіксованого рівня, на початку підготовки, на більш високий і максимально можливий. У зв'язку з цим, одним із завдань дослідження була розробка рівнів та критеріїв оцінки економічної підготовки, на основі яких можна здійснити контроль за засвоєнням економічних знань та своєчасно вносити корективи в процес формування економічної підготовленості педагога. Ґрунтуючись на приблизних еталонних алгоритмах основних рівнів економічної діяльності, розроблено чотири рівні економічної підготовки, які аналізуються в роботі.

Розглядаючи економічну підготовку як багатогранний та взаємозумовлений процес, у ході якого здійснюються: відбір, систематизація та виклад навчальної інформації; сприйняття, усвідомлення, переробка цієї інформації; ефективне й результативне оволодіння навчальною інформацією та її використання, а також формування і розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних у майбутній професійній діяльності, в дисертаційній роботі запропоновано комплексний підхід до визначення критеріїв оцінки економічної підготовки.

Доступність розроблених у процесі дослідження навчально-програмних матеріалів визначалась на основі показників їх засвоєння у навчальних курсах: економіка освіти, економіка виробництва, методика економічної освіти й виховання. Показники засвоєння навчального матеріалу встановлювались за результатами проведення контрольних зрізів. Сформованість понять, умінь і навичок визначалась на основі спеціально розроблених критеріїв.

Рівні сформованості економічних понять, умінь і навичок оцінювались за такими показниками:

- 1) рівень узагальнення в процесі оперування навчальним матеріалом;
- 2) ступінь виявлення суттєвих ознак в економічних поняттях, законах чи закономірностях;
- 3) усвідомлене оперування поняттями, вміннями і навичками;
- 4) прояв професійно значимих особистісних якостей у процесі оперування

поняттями, уміннями і навичками;

5) прояв організаційних і технологічних умінь і навичок.

Результативність засвоєння навчального матеріалу оцінювалась на основі поточної успішності студентів з економічних курсів та виконання контрольних робіт студентами експериментальних груп. Узагальнені результати показників засвоєння навчального матеріалу наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Результативність засвоєння студентами навчального матеріалу з економічних дисциплін

Вищі заклади освіти, в яких проводився експеримент	Показники засвоєння навчального матеріалу (у % за оцінками "5", "4", "3")		
	Економічні поняття	Економічні знання	Економічні уміння
Студенти НПУ імені М.П.Драгоманова	92,51	95,20	91,54
Студенти Волинського ДУ імені Лесі Українки	96,30	93,11	94,38
Студенти Криворізького ДП	89,29	90,00	88,25
Студенти Переяслав-Хмельницького ДП	84,37	87,33	89,65
Студенти Слов'янського ДП	94,55	93,10	91,75

У всіх експериментальних групах рівень засвоєння навчального матеріалу перевищує 80 відсотків, що дає підстави стверджувати про достатньо високий рівень сформованих у студентів економічних знань та вмінь. Це дозволило зробити висновки, що зміст розроблених у процесі дослідження навчально-програмних матеріалів доступний для засвоєння студентами і може бути рекомендованим для практичного застосування.

Статистична значимість показників засвоєння навчального матеріалу студентами оцінювалась за допомогою критерію χ^2 Пірсона. В основу оцінки було покладено нульову гіпотезу про те, що експериментальні дані підпорядковуються нормальному закону розподілу. Виходячи з прийнятих обмежень (число ступенів вільності $f = 3$ і достовірність оцінки результатів експериментальних даних 95%), числова величина теоретичного значення критерію χ^2 становить 7,810. Експериментальні значення критерію χ^2 значно менші від теоретичного значення критерію χ^2 . Це означає, що розходження між дослідними (тобто одержаними в експерименті) і теоретичними рядами показників засвоєння навчального матеріалу несуттєві.

На курсах підвищення кваліфікації було проведено оцінку економічної компетентності вчителів, що дозволило встановити динаміку змін в їх економічній підготовці. Для цього порівнювались економічні знання та вміння слухачів, які мали базову економічну підготовку (експериментальні групи) та без наявності такої підготовки (контрольні групи). Порівняння здійснювалось в дванадцяти парах навчальних груп.

Для порівняння двох сукупностей даних засвоєння результатів навчального матеріалу (слухачами експериментальних і контрольних груп) у дослідженні було застосовано критерій Фішера F . Цей критерій був визначений на основі попереднього розрахунку t -критерію (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка зростання економічних знань вчителів

Пари навчальних груп	Зміна показників рівнів		\bar{X}	$\bar{X} - \bar{X}_0$	$(\bar{X} - \bar{X}_0)^2$
	Експериментальні групи	Контрольні групи			
1	+0,6	+0,2	+0,4	-0,2	0,04
2	+1,2	-0,6	+1,8	+1,2	1,44
3	+1,8	+1,3	+0,5	-0,1	0,01
4	+1,1	-0,4	+0,7	+0,1	0,01
5	-0,1	-0,8	+0,7	+0,1	0,01
6	+0,9	+0,7	+0,2	-0,4	0,16
7	+0,8	+0,3	+0,5	-0,1	0,01
8	+0,7	+0,7	0,0	-0,6	0,36
9	+0,6	-0,6	+1,2	+0,6	0,36
10	-0,1	-0,4	+0,3	-0,3	0,09
11	+0,5	-0,2	+0,7	+0,1	0,01
12	+0,7	+0,1	+0,6	0,0	0,00
Σ	+8,7	+0,3	+7,6	+1,58	2,5

Статистичний аналіз експериментальних даних дав підстави зробити висновок, що відмінність дисперсій кількісних показників результатів виконання контрольних робіт слухачами експериментальних і контрольних груп несуттєва. А тому випадкові відхилення знаходять прояв приблизно однаково в результатах експериментальних і контрольних груп. Все це дає підстави вважати результати експериментальної роботи цілком достовірними і задовільними з погляду сформульованої в дослідженні гіпотези і поставленої мети.

На основі проведеного дослідження сформульовано основні

ВИСНОВКИ.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання учнів у системі безперервної освіти. Обґрунтовано соціально-орієнтовану сутність економічного виховання як важливого складового елементу цілісної системи освіти. Розроблено концептуальну модель безперервної економічної освіти.

1. Сучасна стратегія економічного розвитку України актуалізує проблему економічної освіти підрастаючого покоління, яка потребує чітко аргументованої відповіді на питання: 1) навіщо навчати школярів економіці (питання про мету шкільної економічної освіти й виховання)?; 2) чому навчати школярів в процесі економічної освіти й виховання (питання про зміст економічної освіти й виховання)?; 3) як здійснювати економічну освіту й виховання школярів (питання про методику економічної освіти й виховання)?; 4) хто буде цим займатись (група питань, пов'язаних з цільовою підготовкою, перепідготовкою або підвищенням кваліфікації вчителя, що здійснює економічну освіту й виховання школярів)?

2. Стан економічної освіти й виховання учнівської молоді в Україні не може бути визнаним задовільним через: відсутність у державі єдиної науково-обґрунтованої системи економічної освіти й виховання школярів; відсутність в інваріантній частині базового навчального плану загальноосвітньої школи економічного курсу, який би забезпечував економічну освіту і виховання учнів; недостатня науково-методична розробленість змісту економічної освіти й виховання учнів, переважно її просвітницький характер, відсутність зв'язку з практикою та специфікою сучасної економічної діяльності, з українськими національними і культурно-історичними джерелами, гуманістичними традиціями трудової

підготовки; невизначеність ролі й місця економічної освіти й виховання школярів у справі підготовки учнівської молоді до свідомого вибору свого місця в системі суспільного виробництва відповідно до власних можливостей, інтересів та здібностей; недостатнє забезпечення процесу вивчення економічних дисциплін в освітніх закладах необхідними навчально-методичними матеріалами; невідповідність змісту навчання потребам формування у школярів системи знань та умінь економічного характеру, соціальної відповідальності та професіоналізму; нестачу кваліфікованих педагогічних кадрів, що мають фахову підготовку в сфері економіки.

3. Невідкладним завданням є створення конструктивного варіанту безперервної економічної підготовки педагогічних кадрів, який би відповідав вимогам часу і, насамперед, вимогам ринкової економіки, в умовах якої зростає роль таких соціальних цінностей, як знання, компетентність, професіоналізм. Виходячи з концепції безперервності освіти, структурно економічна підготовка педагогічних кадрів являє собою трирівневу систему, яка передбачає економічну освіту й виховання школярів (пропедевтичний рівень), вузівську підготовку студентів вищих педагогічних закладів до економічної освіти й виховання школярів (формуючий рівень) і післядипломну освіту педагогічних кадрів (коригуючий рівень). Кожний з цих рівнів є динамічним і передбачає інваріантну та варіативну складові.

Успішність запровадження безперервної економічної підготовки педагогічних кадрів залежить від вирішення багатьох взаємопов'язаних теоретичних проблем, до яких в першу чергу ми віднесли: визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень, спрямованих на забезпечення умов професійного самовизначення учнівської молоді в сучасних соціально-економічних умовах; забезпечення варіативного підходу до економічної освіти в державі з урахуванням вертикальної (базова освіта) і горизонтальної (додаткові та неформальні види) освітянських структур; психолого-педагогічне забезпечення змісту, форм і методів безперервної економічної освіти, спрямованої на розвиток ініціативної, підприємливої особистості з новим економічним мисленням; стандартизація структури і змісту всіх елементів системи безперервної економічної освіти на державному рівні; наукове обґрунтування системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для здійснення економічної освіти й виховання учнівської молоді.

4. У дисертаційній роботі визначена центральна ідея, яка конкретизується в таких завданнях: виховання нової людини, яка вміє бути господарем своєї долі, здатна об'єктивно оцінювати своє становище в суспільстві, свої вчинки й дії з погляду економічної доцільності та результативності, вміє планувати свою життєдіяльність, розраховувати і прогнозувати її; розвиток діловитості, творчої пошукової активності, схильності до підприємницької діяльності, уміння будувати цивілізовані стосунки з діловими партнерами, орієнтуватися в нових економічних відносинах; озброєння основами соціально-економічних знань і вмінь, які дозволяють випускникам навчальних закладів вступати в ринкову систему виробничих відносин, сприяють професійному самовизначенню учнів і продовженню економічного навчання в професійних навчальних закладах; формування покоління, позитивно налаштованого до суттєвих перетворень в житті суспільства, особистої власності, конкуренції та багатьох інших нових економічних явищ, здатного усвідомлено сприймати "ринкову" модель поведінки; виховання культури ділових стосунків; розвиток потреби в самопізнанні і саморозвитку економічно значимих якостей, адекватної самооцінки своєї готовності до різних видів економічної діяльності.

При цьому системотвірним фактором, який визначає впорядкування економічної підготовки педагогічних кадрів у різних її аспектах виступає усвідомлена необхідність економічних знань і вмінь для забезпечення успішної життєдіяльності в нових умовах господарювання.

5. Розроблені діагностичні методики, які дозволили з'ясувати: рівень підготовки вчителя до економічної освіти й виховання учнів, реальні потреби в конкретному змісті, формах і методах цієї підготовки, усвідомлення вчителем необхідності в удосконаленні особистих економічних знань і вмінь. З цією метою в процесі дослідно-експериментальної роботи використовувались диференційовані навчальні плани, програми курсів і семінарів, методичні рекомендації для вчителів з високим рівнем економічної підготовки (КСО-1), середнього рівня (КСО-2), для найменш підготовлених (КСО-3).

6. На основі теоретичного аналізу і синтезу здійснено конструювання моделей системи економічної підготовки педагогічних кадрів, розроблено механізми для їх застосування. У процесі моделювання враховані наступні вимоги: проектована модель повинна бути ефективною (забезпечувати високу готовність вчителя до економічного виховання), варіативною (враховувати потреби і можливості вчителя), технологічною, стабільною і в той же час розвиваючою.

Формуючий експеримент підтвердив, що вимоги до ефективності моделі можуть бути виконані, якщо вона буде сприяти розвитку наступних функцій безперервної освіти: розвиваючої, адаптивної, компенсаторної, діагностично-проектуючої при провідній ролі розвиваючої функції. Для реалізації цих вимог використано рівневий підхід до особистості. При цьому найбільш вагомою основою для виділення рівнів професійної підготовленості взято рівні цілепокладання вчителя і відносну (у порівнянні з еталонною) потребу в економіко-педагогічній підготовці.

7. Теоретичний аналіз і наступна експериментальна перевірка підтвердили робочу гіпотезу дослідження про те, що економічна підготовка педагогічних кадрів з досліджуваної проблеми може бути ефективною при органічному поєднанні комплексу організаційно-педагогічних умов: соціально-економічних, психологічних, педагогічних.

8. Розроблена технологія економічної підготовки педагогічних кадрів ґрунтується на взаємодії та взаємозумовленості мети, змісту, форм і методів навчання у їх сукупності, спрямованих на створення у педагога комплексу спеціальних знань та вмінь, формування економічної культури, економічного мислення та прагнення до економічного самовдосконалення. Перевагу в ній надано активно-творчим, проблемно-пошуковим методам. З опорою на експериментальні матеріали показано, що провідна роль належить методам, що стимулюють навчально-пізнавальну діяльність у сфері економіки: навчальним диспутом, висуванню і доведенню альтернативних поглядів, діловим іграм, розбору конкретних виробничо-економічних і соціально-економічних ситуацій тощо. Особлива увага приділялась формуванню потреби в економічній освіті.

9. Доведено, що зміст економічної освіти багатокomпонентний, головним серед них у дослідженні виділено економічні поняття. Тому в основу експериментальної перевірки запропонованих технологій покладено сформованість саме економічних понять. Обґрунтовано шість основних етапів процесу їх формування і п'ять рівнів їх сформованості.

10. У ході експериментальної роботи виявлені окремі закономірності підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання учнів. Зокрема доведено, що економічна підготовка знаходиться у прямій залежності від ступеня загальнокультурного розвитку, фахово-професійної підготовки, рівня особистого ставлення до засвоєння економічних знань, ступеня творчої активності педагога.

11. Результати експерименту підтвердили, що науково-методичним центром економічної підготовки педагогічних кадрів є вищий заклад освіти, організаційним робочим органом виступає лабораторія з економічної освіти, а методичне забезпечення здійснює кафедра економічної теорії. Виходячи з того, що сучасна школа є цілісною педагогічною системою, процес економічного виховання розглядається як одна з її

підсистем, управління якою базується на тих же закономірностях, принципах і функціях, властивих цілісній системі.

12. Головним оцінним орієнтиром економічної підготовки вчителя є особистість школяра. Розроблена і апробована синтезована система визначення рівнів та критеріїв оцінювання підготовки, яка включає алгоритми рівнів з їх диференціацією на якісні характеристики: засвоєння економічних знань і сформованість вмінь; розвиток економічного мислення; економічна поведінка; мотиви вивчення економічних дисциплін. Це дало можливість звести у певну систему рівень вимог, що висуваються до педагога, виробити відповідні нормативи його якісної економічної підготовки.

13. Встановлено готовність педагогічних кадрів до економічної освіти і виховання учнівської молоді, до особистої участі в господарсько-економічній діяльності. Для цього виділено показники, до яких віднесено: освоєння педагогом системи економічних знань і вмінь; володіння методикою економічної освіти та виховання; наявність особистої позиції щодо економічної підготовки дітей та молоді.

Проблема підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання учнів у системі безперервної освіти складна й багатогранна. Проведене дослідження не могло розв'язати всі пов'язані з нею питання. У подальшій її розробці перспективними видаються такі аспекти: інтегрований підхід до економіко-педагогічної підготовки вчителів у системі школа – ВНЗ – виробництво, економічні засади управління навчально-виховними закладами освіти, економічна ефективність освіти, потребують оновлення теоретичні і методичні підходи до організації професійної самоосвіти вчителів.

Основні результати дослідження висвітлено в таких публікаціях:

А. МОНОГРАФІЯ

1. Шпак О.Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти: Монографія. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 352с.

Б. НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

2. Шпак О.Т., Драгун В.П. Інформаційне та комп'ютерне забезпечення управлінської діяльності керівника школи: Навчальний посібник для слухачів факультету післядипломної освіти та керівників шкіл. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1995. – 77с. (авторських – 1,0 д.а.)
3. Шпак О.Т., Падалка О.С., Шепотько В.К. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності: Навчальний посібник. – К.: Четверта хвиля, 1998, - 223с. (авторських – 7,5 д.а.)
4. Падалка О.С., Сасова І.А., Шпак О.Т. Основи економіки і бізнесу: Навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 88с. (авторських – 2д.а.)
5. Сасова І.А., Падалка О.С., Шпак О.Т. Основи економіки і бізнесу: Практичний курс для загальноосвітніх шкіл, вищих навчальних закладів. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 66с. (авторських – 1,0 д.а.)
6. Падалка О.С., Шемякін О.Б., Шпак О.Т. Мікроекономіка в задачах і тестах: Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 39с. (авторських 1,0 д.а.)
7. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів – К.: Українська енциклопедія імені М.Бажана, 2000. – 369с. (авторських – 8,0 д.а.)
8. Сасова І.А., Падалка О.С., Шпак О.Т. Економічна підготовка учнів шкіл: Навчальний посібник. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 87с. (авторських – 1,5 д.а.)

В. СТАТТІ В НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

9. Шпак О.Т. Підвищувати ефективність економічного виховання учнів // Радянська школа. – 1986. - №9. – С.41-47. – 0,6др.арк.
10. Шпак О.Т. Економічному вихованню постійну увагу // Початкова школа. – 1986. - №9. – С.37-42.
11. Шпак О.Т. А.С.Макаренко про виховання господаря країни // Радянська школа. – 1987. - №11. – С.65-69.
12. Шпак О.Т., Гапоненко Л.О. Психолого-педагогічні аспекти формування бережливості // Початкова школа, 1987. - №10. – С.68-72 (авторських – 0,1 д.а.).
13. Шпак О.Т. Колективний підряд, шкільний кооператив. Хто за? // Радянська школа. – 1989. - №4. – С.35-40.
14. Шпак О.Т., Мадер Р.Д. Економічна освіченість молоді та урок літератури // Російська мова та література в середніх навчальних закладах України. – 1989. - №11. – С.3-9. (авторських – 0,3др.арк.)
15. Шпак О.Т. З новими підходами // Радянська школа. – 1990. - №7. С.11-16.
16. Шпак О.Т. Економічна підготовка учнів в сучасних умовах господарювання // Радянська школа. – 1991. - №7. – С.56-60.
17. Шпак О.Т. Економічна освіта у школі // Світло. – 1997. - №3. – С.16-19.
18. Шпак О.Т. Економічна освіта у школі // Світло. – 1997. - №4. – С.10-13.
19. Шпак О.Т. Економічна освіта у школах США // Шлях освіти. – 1998. - №3. – С.23-28. – 0,5др.арк.

20. Шпак О.Т. Соціально-педагогічна проблема: економічне виховання учнів // Освіта і управління. – 1998. - №3. – С.110-118.

21. Шпак О.Т., Терес В.І. У ХХІ століття із новим поглядом на економічну освіту та виховання // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти / Збірник наукових праць. Випуск 4. – Львів: Світ, 1999. – С.224-232. (авторських – 0,5 д.а.)

Г. ПРОГРАМИ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

22. Падалка О.С., Шпак О.Т. Програми педагогічних університетів і інститутів: Методика економічного виховання школярів (експериментальний варіант). – К.: УДПУ імені М.П.Драгоманова, 1997. – 17с. (авторських – 0,4 д.а.)

23. Сасова І.А., Падалка О.С., Шпак О.Т. Неперервна економічна освіта: Навчальні програми. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 176с. (авторських – 4,5 д.а.)

24. Шпак О.Т., Тименко М.П., Закатнов З.О. Основи маркетингу: Методичні рекомендації. – К.: ВПОЛ, 1993. – 28с. (авторських – 0,5 д.а.)

25. Шемякін Б.П., Шпак О.Т., Юрчук І.А. Класному керівникові про економічне виховання: Методичні рекомендації. – К.: ВПОЛ, 1993. – 38с. (авторських – 0,5 д.а.)

26. Маслов В.І., Чепурна Н.М., Шпак О.Т. Підвищення ефективності управління національною загальноосвітньою школою: Методичні рекомендації студентам і слухачам факультетів післядипломної освіти. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – 28с. (авторських – 0,5 д.а.)

27. Шпак О.Т. Специфіка внутрішкільного контролю в умовах оновлення школи: питання економічного методу: Методичні рекомендації. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – 28с.

28. Скотний В.Г., Терес В.І., Шпак О.Т. Майбутньому підприємцю: Економічний тезаурус / За ред. О.Т.Шпака. – Дрогобич: Вимір, 1999. – 51с. (авторських – 0,75 д.а.)

29. Шпак О.Т. Діяльність як основа формування економічної культури. Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2000. – С.129-140.

Г. ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

30. Шпак О.Т. Класний керівник і економічне виховання школярів // Питання економічної освіти і виховання учнівської молоді: Тези доп. наукового семінару. – Челябінськ, 1990. – С.62-64.

31. Шпак О.Т. Вчити планувати: Науково-педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю КДПІ ім.О.М.Горького: Тези доп. – К.: КДПІ, 1991. – С.234.

32. Шпак О.Т. Вчителю потрібна економічна освіта // Наукові записки: Матеріали звітно-наукової конференції викладачів КДПІ ім. О.М.Горького за 1991р. – К.: КДПІ, 1992. – С.71.

33. Шпак О.Т. Коменський Я.А про організацію праці // Педагогічна спадщина Я.А.Коменського і перспективи розвитку народної освіти: Тези доп. міжвузівської науково-теоретичної конференції. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – С.173-174.

34. Шпак О.Т. Трудові традиції як фактор економічного виховання в спадщині В.О.Сухомлинського // Тези доп. міжнародної науково-практичної конференції “Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти”, 1993. – Ч.ІІ. – Кіровоград, 1993. – С.71-72.

35. Шпак О.Т., Падалка О.С. Управління економічним вихованням учнів // Наукові записки: Матеріали звітно-наукової конференції викладачів КДПІ ім. О.М.Горького за 1992р. – К.: КДПІ, 1993. – С.49-51. (авторських – 0,2др.арк.)

36. Шпак О.Т., Падалка О.С. Економічні знання учнів у контексті нового господарського механізму // Наукові записки: Матеріали звітно-наукової конференції

викладачів УДПУ імені М.П.Драгоманова за 1993р. // К.: Тов. "Толока", 1995. – С.134-136. (авторських – 0,1др.арк.)

37. Шпак О.Т. Безперервна економічна освіта // Ступенева система вищої освіти: досвід, проблеми, перспективи: Тези доп. науково-методичної конференції. – К., 1996. – С.145.

38. Шпак О.Т. Творчий підхід до організації ділових ігор у нових типах шкіл // Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – К.: ВІПОЛ, 1998. – С.225-226.

39. Шпак О.Т., Падалка О.С. Особливості економічної підготовки педагогічних кадрів // Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 1999р. Ч. II. – К.: КНЕУ, 1999. – С.131-133. (авторських – 0,1 д.а.)

Шпак О.Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів в системі безперервної освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2001.

У дисертації науково обґрунтовано шляхи та підходи до вирішення комплексної соціально-педагогічної проблеми економічної підготовки викладачів загальноосвітніх шкіл, розкрито соціально-орієнтовану сутність економічної освіти як одного із складових елементів інтелектуального потенціалу суспільства, розроблено концепцію економічної підготовки педагогічних кадрів, спрямовану на забезпечення економічної компетентності вчителя загальноосвітньої школи, визначено умови формування особистості з високим рівнем економічної культури, запропоновано модель економічної підготовки педагогічних кадрів і методичну систему дидактичних засобів реалізації завдань економічної освіти й виховання учнів. Основні рекомендації дослідження впроваджено у процес економічної підготовки освітянських кадрів в Україні. На основі результатів дослідження автором запропоновані нові навчальні програми, навчальні і методичні посібники з економічної освіти й виховання, які знайшли масове впровадження у закладах освіти України. Отримані в ході дослідження дані можуть бути використані для подальшого вдосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів у вищих закладах освіти.

Ключові слова: концептуальна модель безперервної освіти, система безперервної освіти, економічна підготовка, економічна освіта, економічна компетентність, економічна культура, економічне мислення, економічне виховання.

Шпак А.Т. Теория и практика подготовки педагогических кадров к экономическому воспитанию школьников в системе непрерывного образования. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук со специальности 13.00.04 - теория и методика профессионального обучения. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2001.

В диссертации научно обоснованы пути и подходы к разрешению комплексной социально-педагогической проблемы экономической подготовки и переподготовки преподавателей общеобразовательных школ, проанализировано формирование подходов к экономическому образованию в истории экономической мысли в Украине, раскрыта

социально-ориентированная сущность экономического образования как одного из составных элементов интеллектуального потенциала общества, разработана концепция экономической подготовки педагогических кадров, направленная на обеспечение экономической компетентности учителя общеобразовательной школы, определены условия формирования личности с высоким уровнем экономической культуры, предложена модель экономической подготовки педагогических кадров и методическая система дидактических средств реализации заданий экономического образования и воспитания школьников.

В процессе исследования обосновано, что главная цель непрерывного экономического образования педагогических кадров должна быть направлена на обеспечение таких условий, которые определяются соответствующими функциями экономической подготовки и воспитания школьников: познавательно-развивающей, обучающей и воспитывающей, познавательно-деятельностной, социально-защитной, компенсирующей и профессионально-ориентационной.

Показано, что структурно экономическая подготовка педагогических кадров должна представлять собой трехуровневую систему, которая предусматривает непрерывное образование и воспитание школьников (пропедевтический уровень), вузовскую подготовку студентов высших учебных заведений к экономическому образованию и воспитанию школьников (формирующий уровень) и последипломное образование педагогических кадров (корректирующий уровень). Каждый из этих уровней характеризуется динамичностью и предусматривает инвариантную и вариативную части.

В диссертации рассмотрена готовность педагога к экономическому образованию как интегративное качество его личностной социально-мировоззренческой позиции и профессиональных знаний и умений, которое представляет собой производную от целей и задач экономической подготовки и воспитания школьников. В процессе исследования обоснована необходимость выделения пяти основных уровней готовности педагога к экономическому обучению и воспитанию школьников: повседневный, информационный, научно-методический, производительно-моделирующий, инновационный. К каждому из названных уровней автором диссертации были разработаны учебные программы и методические рекомендации

Определено, что экономическая подготовка педагогических кадров должна рассматриваться в трех аспектах: теоретическом, практическом и методическом.

Результаты теоретического и экспериментального исследований показали, что экономическая подготовка как целостное педагогическое образование должна обеспечиваться органической связью между всеми аспектами подготовки: социально-педагогическим, организационно-педагогическим, общеэкономическим, психолого-педагогическим, методическим, воспитательным и управленческим.

Основные рекомендации исследования внедрены в процесс экономической подготовки педагогических кадров в Украине. На основании результатов исследования автором предложены новые учебные программы, учебные и методические пособия по экономическому образованию и воспитанию для учащихся, учителей, руководителей школ, методических служб органов образования. Полученные в ходе исследования данные могут быть использованы для дальнейшего совершенствования профессиональной подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: концептуальная модель непрерывного образования, система непрерывного образования, экономическое образование, экономическая подготовка, экономическая компетентность, экономическое мышление, экономическое воспитание, экономическая культура.

Shpak O.T. Theory and practice of teacher's training for economic education of pupils in continued educational system. – Manuscript.

The thesis is submitted for the degree of Doctor of pedagogical science by speciality 13.00.04 – Theory and methods of professional education. – National Pedagogical University named by M.Dragomanov. Kyiv, 2001.

In the thesis ways and approaches to solving of social pedagogical problem of economic training are proved, socially oriented main point of economic education as one of social intellectual potential's elements is opened, conception of economic teacher's training, that is aimed at supplying of the economic competence of school teachers, is developed, conditions of forming of the person with high level of economic education are determined, teacher's economic training model and methodical system of didactical means of realisation of economic educational tasks are proposed. Main research recommendations are introduced in the process of economic education of pedagogical specialists in Ukraine. On the basis of research results author has proposed new educational programmes, school and methodical supplies for economic education, that are introduced popularly in Ukrainian educational institutions. Received data may be used for subsequent improvement of teacher's training in institutions of higher learning.

The key words: continued educational system, pedagogical specialists, economic education, economic training, economic competence, economic culture.

Підписано до друку 10.01.2001
Формат 60x84/16
Зам. №126 Наклад 100 прим.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво та друк ТЗоВ "Вимір"
82100 м. Дрогобич, вул. Стрийська, 28
тел/факс (03244) 3-90-57